

ПОЛОЖЕННЯ

про організацію та проведення

XXIII Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту»
ім. І. Б. Медвинського, 2022/2023 навчальний рік

Реалізуючи ідеї, викладені в Декларації Стокгольмського міжнародного форуму з Голокосту, а також Резолюції ООН про встановлення Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, і вважаючи своїм обов'язком зробити посильний внесок у збереження пам'яті про жертви геноциду, Український центр вивчення історії Голокосту повідомляє про проведення у 2022/2023 навчальному році серед учнів середніх загальноосвітніх закладів України конкурсу дослідницьких і творчих робіт «Історія і уроки Голокосту». У рамках майбутнього конкурсу діятимуть секції дослідницьких робіт:

- «Історія Голокосту на теренах України» (вітаються також роботи аналітичного та порівняльного характеру, присвячені загальноєвропейській історії Голокосту);
- «Доля ромів (циган) в окупованій Україні у 1941–1944 рр.»;
- «Історія євреїв на українських землях у міжвоєнний період»;
- «Голокост та інші геноциди ХХ століття»;
- «Вивчення історії Голокосту в контексті повномасштабної війни РФ проти України».

Також працюватимуть секції творчих робіт, присвячених долі євреїв у період Голокосту:

- художніх (малюнки, скульптури, музичні твори тощо);
- літературних;
- мультимедійних проєктів (фільми, інтерактивні застосунки тощо).

Розділ I. Мета конкурсу

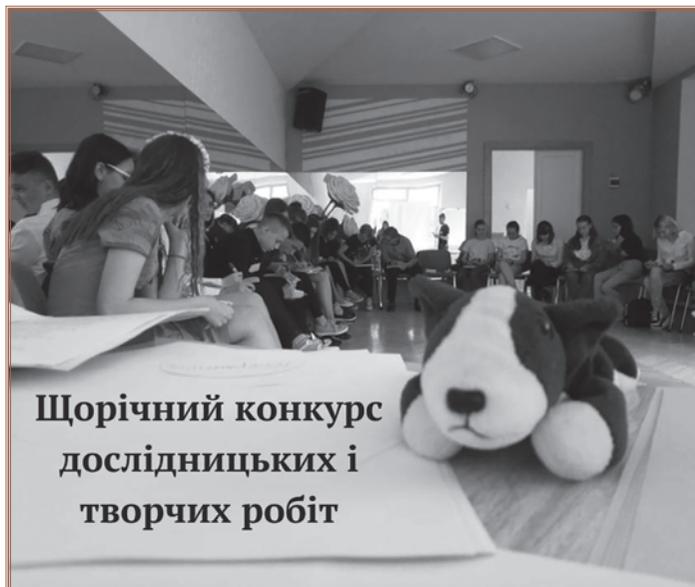
1. Поглиблення знань школярів з історичної проблематики Голокосту та інших геноцидів ХХ ст., популяризація вивчення цих тем серед учнівської молоді.
2. Розвиток навичок дослідницької і аналітичної діяльності під час відбору матеріалу і написання роботи з вибраної теми.
3. Пошук нових фактів, документів, свідчень про події Голокосту та інших геноцидів ХХ ст. в Україні і за її межами й уведення їх у науковий обіг.
4. Виховання у молоді толерантного поводження, поваги до людей іншої національності, свідомого ставлення до міжетнічних проблем.

Розділ II. Підготовка конкурсу

Для підготовки конкурсу створюється Оргкомітет у складі науковців, викладачів історії закладів вищої освіти, вчителів шкіл.

До участі у конкурсі запрошуються учні 9–11 класів загальноосвітніх і спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, професійно-технічних училищ. Особи, що бажають взяти участь у конкурсі, подають до **31 січня 2023 р.** заявки до Українського центру вивчення історії Голокосту, заповнюючи форму за посиланням <https://forms.gle/2PZL8WdT73RsfmzU7>. Для допомоги авторам робіт із 1 лютого 2023 р. щодня, крім вихідних, з 14:00 до 17:00 діє консультаційний пункт в онлайн-форматі (за попередньою домовленістю електронною поштою).

Отримані роботи попередньо рецензують фахівці з зазначеної проблематики. Роботи, що не відповідають тематиці й рівню вимог конкурсу, може бути відхилено й не допущено до захисту. До кінця квітня тим, хто пройде відбір, буде повідомлено про їхню участь у фінальній частині конкурсу.

Перевіряючи роботи, рецензенти оцінюють їх за десятибальною системою за такими критеріями:

1. Формулювання теми.
2. Постановка завдання (актуальність, мета, запитання для дослідження).
3. Оформлення та використання джерел і літератури.
4. Викладення матеріалу.
5. Аналітична робота. Формулювання висновків.

Роботи, що в сумі набрали менше ніж 7 (сім) балів, буде відхилено.

Розділ III. Вимоги до роботи

До участі допускають роботи, виконані українською мовою.

На титульній сторінці вгорі потрібно зазначити організатора конкурсу – Український центр вивчення історії Голокосту, потім назву конкурсу, тему роботи, прізвище та ім'я автора повністю, назву навчального закладу, відомості про наукового керівника (прізвище, ім'я і посада, контактний номер телефону, електронна адреса). Зразок оформлення титульної сторінки подано у Додатку 2 до цього Положення.

У вступній частині роботи необхідно сформулювати актуальність вибраної теми, а також причини її вибору, сформулювати мету й методи дослідження, можливості застосування. В основній частині викладають фактичну канву дослідження у цілісній, взаємозалежній і послідовній побудові. Найбільш авторською і оригінальною частиною роботи є висновок, саме в ньому квітесенція дослідження. Тому він має обов'язково базуватися на матеріалі основної частини і мати конкретний характер.

Дотримання оформлення роботи, списку використаних джерел і літератури та посилань згідно з вимогами є одним із критеріїв оцінювання.

Вимоги до оформлення для творчих робіт (літературні твори, малюнки, скульптурні й музичні твори тощо) й дослідницьких робіт у форматі відео: разом із роботою необхідно надіслати титульний аркуш за зразком у Додатку 2, на окремій сторінці надати анотацію (до 500 слів) про головну ідею та зміст роботи, список використаних джерел і літератури.

Вимоги до оформлення дослідницьких робіт

1. Обсяг роботи (без списку джерел і літератури та додатків): мінімум – 20 сторінок, максимум – 35 сторінок.
2. Поля в документі: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.
3. Текст має бути вирівняний за шириною сторінки.
4. Шрифт: Times New Roman, 14-й кегль.
5. Міжрядковий інтервал: 1,5.
6. Міжабзацний інтервал: 0.
7. Текст розлогої цитати (більше ніж чотири рядки) подавати як вставку (без лапок, зі звуженням відступів на 1 см); шрифт: Times New Roman, 12-й кегль; міжрядковий інтервал: 1.
8. Примітки посторінкові, внизу сторінки; нумерація приміток наскрізна (єдина для всієї роботи).
9. Шрифт приміток: Times New Roman, 12-й кегль.
10. Міжрядковий інтервал у примітках: 1.
11. Посилання на джерела та літературу подають у квадратних дужках безпосередньо в тексті.

12. Нумерація сторінок:

- титульну сторінку не нумерують;
- нумерацію починають зі сторінки зі змістом роботи;
- номер сторінки ставлять у нижньому правому куті сторінки арабськими цифрами; нумерація наскрізна (єдина для тексту, списку джерел і літератури та додатків).

13. Кожен розділ має починатися з нової сторінки (опція «Розрив сторінки»). Пункти розділів не треба починати з нової сторінки.

14. Додатки до роботи подають наприкінці роботи, після Списку використаних джерел і літератури.

15. Таблиці, графіки, карти та інший візуальний матеріал подають як додатки і нумерують (наприклад: Додаток 1). Легенду подають під зображенням, нижче – джерело, звідки воно взяте.

16. Обов'язкові компоненти роботи:

- титульна сторінка;
- зміст;
- вступ;
- текст роботи, поділений на розділи (і підрозділи);
- висновки;
- список джерел і літератури.
- необов'язкові елементи – додатки (таблиці, графіки, карти, зображення тощо).

17. У змісті роботи обов'язково вказують номери сторінок усіх структурних частини.

18. У тексті використовують поліграфічні (кутові) лапки «». У разі необхідності одночасно використати два види лапок, спочатку ставлять поліграфічні лапки, а в них – подвійні: «...“...”...».

19. Слід розрізняти тире (–) і дефіс (-). Тире – це пунктуаційний знак, а дефіс – орфографічний.

Порядок зазначення категорій джерел у списку використаних джерел і літератури:

1. Джерела.
 - 1.1. Неопубліковані (архівні документи).
 - 1.2. Опубліковані (збірки документів, окремі публікації документів).
 - 1.3. Періодика.
 - 1.4. Джерела усної історії.
 - 1.5. Фільми.
 - 1.6. Візуальні джерела (плакати, карти тощо).
 - 1.7. Джерела в електронному форматі.
2. Література.
 - 2.1. Монографії, збірки статей, брошури, тези конференцій.
 - 2.2. Статті.
3. Довідкові видання, енциклопедії, словники.
4. Електронні ресурси.

Список використаних джерел і літератури подають за алфавітом (спочатку тексти кирилицею, а потім – латинкою).

Нумерація джерел у списку джерел і літератури для кожної категорії окрема.

Вимоги до оформлення списку бібліографії подано у Додатку 1 до цього Положення.

Розділ IV. Захист робіт і визначення переможців

Захист робіт відбудеться у **травні 2023 р.** (визначення точної дати залежатиме від безпекової ситуації). Всіх допу-

чених до участі у фінальній частині конкурсу повідомлять про це до **кінця квітня 2023 р.**

Для захисту кожний здобувач готує виступ (до 5–7 хвилин) із викладом основних ідей роботи. Під час виступу є можливим використання мультимедійних засобів. Другим етапом захисту стануть відповіді на запитання опонентів – присутніх учнів, учителів, членів журі, гостей конкурсу. Активність учнів-опонентів, їхній рівень поінформованості, виявлені у запитаннях, враховують під час підбиття загальних підсумків. До початку захисту учасники мають можливість ознайомитися зі змістом робіт.

Під час захисту члени журі звертають увагу на вміння стисло охарактеризувати роботу; якість відповіді на запитання; поінформованість у проблематиці Голокосту в цілому; полемічні здібності. За цими критеріями оцінюють виступи здобувачів.

Право на визначення формату проведення захисту робіт (офлайн або онлайн) Організатор залишає за собою. Про це буде завчасно повідомлено учасникам захисту на сайті та офіційній сторінці Українського центру вивчення історії Голокосту в соцімережі.

Розділ V. Нагородження переможців

Усіх учасників конкурсу, які беруть участь у захисті робіт, нагороджують дипломами, літературою за тематикою історії Голокосту, загальноісторичними виданнями, художніми творами, іншими призами. Також найкращим конкурсантам буде надано можливість участі в молодіжних конференціях, семінарах і школах із проблематики історії Голокосту.

Роботи потрібно надіслати в електронному варіанті й у роздрукованому вигляді (звичайною поштою) на адресу УЦВІГ до 10 квітня 2023 р. включно (для художніх робіт – фото або скан високої якості). Роботу вважатимуть отриманою лише після письмового підтвердження про це з боку Організатора.

Поштова адреса: Український центр вивчення історії Голокосту 01011, Київ-11, вул. Генерала Алмазова, 8, кім. 109; тел./факс: (38044) 285-90-30

Електронна адреса: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Сторінка в інтернеті: www.holocaust.kiev.ua

Сторінка в соціальній мережі: <https://www.facebook.com/uhcenter?ref=hl>

Додаток 1

Вимоги до оформлення списку використаних джерел і літератури та посилань у роботах

Список джерел і літератури наприкінці роботи	Посторінкові посилання
<i>Архівне джерело (державний архів, архів. установи)</i>	
Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. Еврейские политические партии и организации. – Оп. 1. – Спр. 9.	ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 34.
<i>Архівне джерело (приватний архів)</i>	
Архів родини Колодіїв (Миколаїв, Львівська обл.).	Лист Володимира Яніва до Романа Колодія від 17 липня 2005 р. – Арк. 1 // Архів родини Колодіїв (Миколаїв, Львівська обл.).
<i>Фільм</i>	
Refusniks / Реж. Л. Біаліч. – Лос-Анджелес: Foundation for Documentary Projects, 2007. – 112 хв.	Refusniks / Реж. Л. Біаліч. – Лос-Анджелес: Foundation for Documentary Projects, 2007. – Хв. 24:28.
<i>Плакат, листівка</i>	
Родина-мать зовёт! (1941) / Худ. И. Тоидзе.	Родина-мать зовёт! (1941) / Худ. И. Тоидзе.
<i>Офіційні державні й міжнародні документи</i>	
Конституція України (28 червня 1996 р.).	Конституція України (28 червня 1996 р.). – Ст. 53.
Положения о губернских и уездных земских учреждениях (1 января 1864 г.) // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825–1881). – Санкт-Петербург: Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. – Т. 39 (1864 г.). – Ч. 1 (законы № 40457–41318). – № 40457.	Положения о губернских и уездных земских учреждениях (1 января 1864 г.). – Гл. III. Предметы ведомства и пределы власти земских учреждений. – П. 73 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825–1881). – Санкт-Петербург, 1867. – Т. 39 (1864 г.). – Ч. 1 (законы № 40457–41318). – № 40457.
The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe [Helsinki Declaration] (1 August 1975).	The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (1 August 1975). – Pt. III.
<i>Джерела в електронному форматі</i>	
Звернення Президента до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 2017. – 17 березня. Електронний ресурс: http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434 , відвідано 08.05.2017.	Звернення Президента до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 2017. – 17 березня. Електронний ресурс: http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434 , відвідано 08.05.2017.

Список джерел і літератури наприкінці роботи	Посторінкові посилання
<i>Усноісторичне свідчення</i>	
Інтерв'ю з Кравчук Ларисою Семенівною від 18 березня 2017 р.; м. Кам'янець-Подільський. Інтерв'юер: Надія Уфимцева.	Інтерв'ю з Кравчук Ларисою Семенівною від 18 березня 2017 р.; м. Кам'янець-Подільський. Інтерв'юер: Надія Уфимцева.
<i>Монографія</i>	
Малаков Д. В. Кияни. Війна. Німці. – Київ: Амадей, 2008. – 364 с.	Малаков Д. В. Кияни. Війна. Німці. – Київ: Амадей, 2008. – С. 34.
Stampfer S. Families, Rabbis and Education. – The Littman Library of Jewish Civilization: Oxford, 2010. – 414 p.	Sheehan N. A Bright Shining Lie: John Paul Vann and America in Vietnam. – New York, 1988. – P. 265.
<i>Стаття з журналу</i>	
Нахманович В. Р. Бабин Яр. Історія. Сучасність. Майбутнє?.. (Роздуми до 70-річчя київської масакри 29–30 вересня 1941 р.) // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 105–121.	Нахманович В. Р. Бабин Яр. Історія. Сучасність. Майбутнє?.. (Роздуми до 70-річчя київської масакри 29–30 вересня 1941 р.) // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 111.
<i>Стаття з газети</i>	
Довганов В. Справедливість или уравниловка? // Известия. – 1989. – 10 декабря. – С. 4.	Довганов В. Справедливість или уравниловка? // Известия. – 1989. – 10 декабря. – С. 4.
<i>Багатомне видання</i>	
Грушевський М. С. Історія України-Руси. У 11 т., 12 кн. – Київ: Наукова думка, 1995. – Т. 7: Козацькі часи до року 1625. – 650 с.	Грушевський М. С. Історія України-Руси. У 11 т., 12 кн. – Київ, 1995. – Т. 7: Козацькі часи до року 1625. – С. 318.
(Якщо авторський колектив (редколегія) складається з трьох і більше авторів, зазначають лише імена трьох перших, на-самперед головного редактора.)	
<i>Стаття зі збірки</i>	
Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941–1943 // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 23–24 червня 2005 р. – Київ: Сфера, 2005. – С. 126–140.	Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941–1943 // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 23–24 червня 2005 р. – Київ: Сфера, 2005. – С. 139.
<i>Збірка документів</i>	
Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: В 5 кн. – Кн. 1: Историческая топография и хронология событий / Сост. Т. Евстафьева, В. Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.	Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: В 5 кн. – Кн. 1: Историческая топография и хронология событий / Сост. Т. Евстафьева, В. Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – С. 210.
<i>Електронний ресурс</i>	
Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів // Історична правда. – 2012. – 16 січня. Електронний ресурс: http://www.istpravda.com.ua/research/2012/01/16/55531/ , відвідано 26.05.2012.	Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів // Історична правда. – 2012. – 16 січня. Електронний ресурс: http://www.istpravda.com.ua/research/2012/01/16/55531/ , відвідано 26.05.2012.

У разі повторного цитування того самого автора, якщо посилання на його працю внизу сторінки розміщені поруч, наводити повну назву видання не потрібно, натомість вживають словосполучення «Там само».

Наприклад (якщо змінилася лише сторінка):

1. Журба О. Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності. – Київ, 1993. – С. 5.
2. Там само. – С. 32.

Або (якщо змінився том):

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ, 1995. – Т. 7: Козацькі часи до року 1625. – С. 127.
2. Там само. – Київ, 1992. – Т. 2: XI–XIII вік. – С. 44.

У разі цитування не за першоджерелом зазначають безпосереднє джерело цитування після уточнення «Цит. за.».

Наприклад:

1. Цит. за: Маслійчук В. «Новоприбавочные классы»: спроба світського навчального закладу у Харкові 1765–1775 років // Київська Академія. – 2013. – Вип. 11. – С. 152.

(У тексті Володимира Маслійчука першоджерелом є: Водолажченко О. історії Харківського Колегіуму в XVIII віці // Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. – 1927. – № 6. – С. 113. На такий текст, у цьому випадку статтю Ольги Водолажченко, якщо він не був опрацьований особисто, посилатись не можна. Коректно посилатись лише на текст Володимира Маслійчука.)

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

XXIII Всеукраїнський конкурс учнівських робіт
«Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського

Робота на тему:

ПЕРШЕ ПУБЛІЧНЕ ПРИГАДУВАННЯ БАБИНОГО ЯРУ (ВЕРЕСЕНЬ 1966 р.):
ВИХІД ЗА МЕЖІ РАДЯНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВУ

Виконала: учениця Василенко Галина
№ класу
назва навчального закладу
науковий керівник ПІБ
посада наукового керівника
контактний тел., email

Місто, рік

НАУКОВО-ОСВІТНІ ПОДІЇ

**ІV СЕМІНАР-ШКОЛА
«ВЧИМОСЯ З МИНУЛОГО - ДІЄМО ЗАРАДИ МАЙБУТНЬОГО.
НАВЧАННЯ ПРО ІСТОРІЮ ГОЛОКОСТУ І ПРАВА ЛЮДИНИ»**

31 жовтня 2022 р. розпочався семінар-школа «Вчимося з минулого – діємо заради майбутнього». Вже вчетверте ми збирали колеги у співпраці з Інститутом ім. Ольги Ленгель (The Olga Lengyel Institute, New York) та втретє за співфінансування Нідерландського єврейського гуманітарного фонду (Гаага). ФОТО 25 Учасники семінару-школи

Метою семінару-школи є покращити рівень навчання про історію Голокосту та права людини в Україні. Програма надає можливість поєднати український і міжнародний досвід у викладанні цих тем та обґрунтуванні актуальності історичних подій у сьогоденні.

Цього року семінар-школа проходить у важких воєнних умовах. Актуальність історичних подій нині є, як ніколи раніше, високою й болісною. Тож завдання перед учасницями та учасниками школи непросте – обговорювати складні й емоційно насичені теми, співвідносити їх із влас-

ним досвідом і досвідом своїх колег і учнів, думати про висновки для власних навчальних підходів.

Понад 30 цьогорічних учасниць та учасників школи відповіли на такий виклик. Наші зустрічі тривали до середини листопада, й ми дуже тішилися можливістю спілкування в такому фаховому, професійному колі.

Щиро дякуємо за цю можливість Силам оборони України. Пропонуємо вашій увазі відгуки учасників семінару-школи.

Голокост і російсько-українська війна: переосмислення геноцидів

*Роль істориків – розбудити.
Обов'язок народу – прокинутись.*
Маргарет Мак-Міллан

XX століття стало періодом, наповненим трагічними подіями: війнами, масовим терором та зневагою до самого

людського життя. В той час конструювалася ілюзія, яка майже зруйнувала людство (понад сто мільйонів людей було вбито в ім'я утопії). Сучасні дослідження жадливих злочинів XX ст. виявилися можливими шляхом пильного погляду на політичні, економічні та психологічні чинники становлення ідеології нацизму. Як з'ясувалося, природа

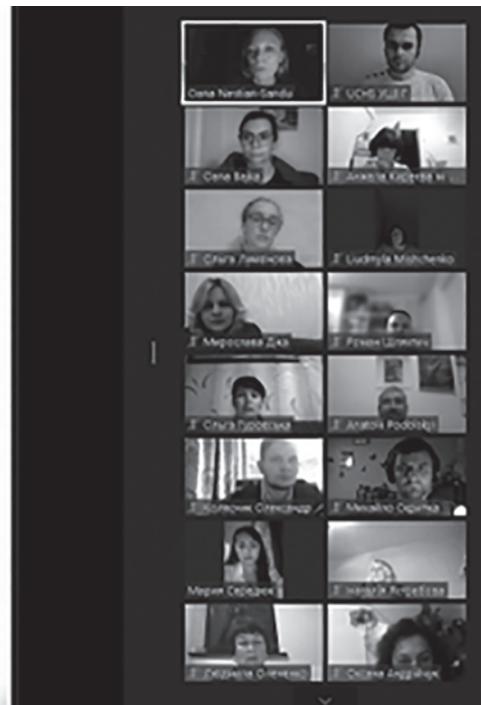

Учасники семінару-школи

Що таке права людини?

➤ **Набір мінімальних стандартів, які визначають, що необхідно людям для гідного життя**

Стаття 1 – "Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства".

Один із робочих моментів семінару-школи

людини не змінюється, люди завжди були здатні до зла заради «добра» із психологічною таємницею самообману, а влада в цій безкінечній грі виявляється вічним фашистом.

Злочини проти людства, які були вчинені у ХХ ст., на жаль, мають своє продовження і в столітті ХХІ. Маючи нову іпостась і пристосувавшись до інноваційних технологій, вони знову нагадують про себе. «Неонацизм», «неофашизм», «рашизм» – це та сучасна термінологія, яка є основою протистояння двох полярних вимірів – демократичного й тоталітарного.

Дуже складно осмислювати сучасні історичні процеси, перебуваючи безпосередньо у вирі подій. Проте з ініціативи Українського центру вивчення історії Голокосту історики, науковці та вчителі намагалися провести паралелі й переосмислити історію Голокосту і події сучасної російсько-української війни крізь призму історичного аналізу та надання правової оцінки цієї проблематики. Питання, яке хвилювало усіх учасників ІV семінару-школи «Вчимося з минулого – діємо заради майбутнього. Навчання про історію Голокосту і права людини», полягало в тому, щоб зрозуміти, чому в ХХІ столітті стало можливим повторення трагічного сценарію порушення прав людини та відродження нацизму в росії? Відповідь виявилася очевидною: у тоталітарних країнах (якою є сучасна росія) завжди здійснюється політика нормалізації насильства.

В основі нацизму гітлерівської Німеччини та неонацизму путінської росії лежать психологічні чинники, які необхідно аналізувати з урахуванням того, що вони формувалися під впливом соціально-політичних та економічних факторів і здобули владу над цілими народами. Основними механізмами впровадження такої політики серед широких мас населення є: всеосяжна пропаганда, яка блокує критичне мислення; маркування зовнішнього ворога шляхом формування стереотипного мислення через використання мови ненависті; увіковічнення війни, яке відбувається у результаті переміщення «земного» конфлікту в релігійну площину (священна війна).

Гітлер і путін послідовно продукували ідею обраного народу протягом довгого періоду, яка так міцно укорінилася у людській свідомості, що стала основним догматом, абсолютною істиною, яку не піддають сумнівам. Ідея тотального домінування стала частиною вірування, на якому тримається існування народів. Особливість цієї ідеології полягає в тому, що вона проявляється в безумовній формі, проти якої безсилі будь-які заперечення.

У контексті розгляду цього питання доцільно зауважити, що не можна знімати відповідальність за звірства, які були вчинені в ХХ ст. над євреями, та за руйнівні наслідки російсько-української війни ХХІ ст. зі «звичайних» людей, які нібито стали заручниками режиму. Адже не політики, не військові, не дипломати «засновували нові релігії, що керували світом, не ті величезні імперії, які простягалися від однієї півкулі до іншої, а люди, проиняті ідеєю, щоб підтримувати своє життя для її поширення» (Гюстав Лебон). Майже весь німецький народ викрикував «Heil Hitler!», тоді як зараз у росії – «Гойда!». Ці заклики зливаються в унісон людському схваленню чинного нацистського режиму.

Лояльність більшості населення до нацистського уряду посилилася додатковим стимулом після приходу до влади Гітлера. Мільйони людей почали отожднювати його уряд із «Німеччиною». Аналогічна ситуація відбувається нині в росії. Узурпувавши владу, путін міцно тримає її у своїх руках, і тому боротьба з ним означає самовиключення із спільноти росіян.

Оксана Забужко стверджує, що українці – це євреї ХХ століття. Із цією думкою дуже важко сперечатися. Адже як євреї у ХХ столітті, так і українці в ХХІ столітті можуть розповідати про себе через жорстоку логіку нацизму. Заперечення права на існування української нації («Україна політично є країною-закордоном. Духовно й історично цього ніколи не було», – патріарх Кіріл), приватизація перемоги у Другій світовій війні, імперський погляд на себе та на історію, право сили «великої» країни, невизнання

розпаду радянського союзу – це все те, проти чого нині мають протистояти українці, обстоюючи право на власну суверенну, незалежну, демократичну державу.

Сильне переконання нацистської ідеології непереможне, поки воно не зустріне з сильнішим ідеологічним супротивником, як-от боротьба за свободу. Попри постійне протистояння свобода зрештою завжди перемагала. У цій боротьбі люди гинуть зі стійкою впевненістю, що краще померти в боротьбі проти гніту, ніж жити без свободи.

«Той, хто знає, навіщо жити, може витримати майже будь-яке як» (Фрідріх Ніцше). Українці знають, **навіщо** їм воювати! Українці **витримують** у цій боротьбі!

*Ірина Лободовська,
вчителька історії та правознавства
Миколаївського ліцею імені Миколи Аркаса*

Навчання про історію Голокосту і права людини

...Упродовж п'яти різних блоків/днів учасники форуму мали можливість набутися досвіду й навичок у навчанні та викладанні Голокосту та прав людини, тоталітарних практик тощо. Зважаючи на сучасні події російсько-української війни та пов'язані з цим виклики, захід став надзвичайно актуальним.

Ще перед проведенням занять учасники мали можливість познайомитися одне з одним. Організатори запропонували надсилати інформацію про себе і віртуально позначати на карті.

Роботу учасників семінару було побудовано переважно на інтерактивному спілкуванні. Вдалою була організація обговорень питань в окремих віртуальних кімнатах і представлення результатів цих обговорень окремими особами з групи.

Керівниця міжнародних програм Інституту ім. Ольги Ленгель Оана Нестіан-Санду під час практикуму про концепції прав людини в сучасному світі зазначила про важливість прав людини, які часто порушуються у військових конфліктах, зокрема на сучасному етапі. Зважаючи на сучасні виклики, обговорення цих питань учасниками відбувалося в площині сучасної війни. Зокрема розглядали спільні та відмінні риси нацизму, фашизму та сучасного рашизму.

Лекції докторів наук Лариси Якубової та Юрія Ніколайця були пов'язані з власним баченням сучасних подій в Україні. Зокрема, Лариса Якубова в лекції «Анатомія рашизму» аналізувала наслідки неподоланого тоталітарного спадку в Росії, як цю катастрофу відчуває на собі кожен українець. В аналітичній лекції Юрія Ніколайця було висвітлено історичну пам'ять про Другу світову війну в контексті загроз державотворенню.

Жвавому обговоренню та конструктивним дискусіям на семінарі сприяла налагоджена модерація заходу координаторів і керівників програм УЦВІГ Віталія Боброва, Ольги Лімонової та Анатолія Подольського. Традиційно форум УЦВІГ проходив у дружній, продуктивній атмосфері однодумців.

У програмі заходу було заплановано зустріч із 93-річною Асією Раберман, яка пережила Голокост у Мізочі, а сьогодні проживає в США. На жаль, пані Асія не змогла вийти на зв'язок, однак учасники семінару мали можливість ознайомитися з її історією порятунку за допомогою відео. В 2019 р. вона відвідала Мізоч, а в 2021 р. мені пощастило взяти в неї інтерв'ю про події Голокосту в цьому містечку.

Приємною можливістю для випускників програми-семінару стало запрошення подати на грант свої розробки з освітньої діяльності, пов'язані з вивченням уроків Голокосту та роботою з молоддю. Учасники попередніх років, які реалізували свої проекти, ділилися відповідним досвідом.

Для мене як для викладача ЗВО, сфера інтересів якого – тоталітарні ідеології, геноциди, Голокост, участь у цьому форумі стала продуктивною та актуальною. Тема семінару «Голокост і права людини» співзвучна з курсом, над яким працюю.

Висловлюю подяку УЦВІГ, Інституту вивчення та викладання Голокосту і прав людини ім. Ольги Ленгель за проведений захід, особливо актуальний в наш час.

*Роман Михальчук,
кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Рівненського державного гуманітарного університету*

...незважаючи на повітряні тривоги й відключення світла, брала участь у справді цікавих та актуальних онлайн-курсах. Вони були присвячені поєднанню минулого і сьогодення, адже багато з нас уже помітили, наскільки події Другої світової війни, що стосуються Голокосту, співзвучні подіям сучасної російсько-української війни. Українці за фактом народження і національністю відчувають на собі всі радості «руського мира». Однак росіяни пішли навіть далі, ніж німці періоду Другої світової війни: вони продовжують цинічно прикриватися «братською любов'ю» і «порятунком» нас, від нас самих. На мою думку, більшість із нас це вже зрозуміла, але, спілкуючись зі справжніми фахівцями та багатьма колегами, ти ще раз у цьому пересвідчуєшся і вчишся говорити такі речі правильно й доступно. Для мене навчання у семінарі-школі стало справжнім промінчиком надії, світлом, що дає можливість сказати, що ти не один. Дякую організаторам, модераторам, усім, хто придумав та організував ці чудові зустрічі. Я беру участь у них уперше, однак маю надію більше дізнатися про вашу роботу. Особливо дякую за різнопланову методичну й дидактичну літературу з теми Голокосту, вона стане у пригоді не лише мені, а й моїм колегам-учителям із міста Очакова!

*Оксана Вишинська, вчителька історії,
м. Очаків, Миколаївська область*

У жовтні-листопаді 2022 р. ВГО «Український центр вивчення історії Голокосту» разом з Інститутом вивчення та викладання Голокосту і прав людини ім. Ольги Ленгель провели дуже потрібний і важливий захід. У ці осінні дні вчителі та викладачі з усієї України мали змогу поспілкуватися одне з одним, а також прослухати лекції провідних науковців і взяти участь у цікавих воркшопах.

В умовах сучасної агресії Росії проти України, коли на окупованих ворогом територіях відбуваються страшні злочини проти місцевих мешканців, актуальність подібних шкіл-семінарів є безперечною. Адже після нашої Перемоги, а ще до неї, на жаль, в умовах війни, доведеться викладати та переосмислювати багато тем, пов'язаних із насильством у ХХ столітті. Як сьогодні викладати тему Голокосту або інших геноцидів ХХ століття? Як говорити з дітьми про Другу світову війну? Відповіді на ці та багато інших питань отримали учасники семінару-школи, а подекуди і самотійно давали на них відповідь.

У процесі спільних обговорень учасники знаходили спільне й відмінне між Голокостом і сучасним геноцидом, який чинять загарбники на українських землях, а також визначали, які права людини порушуються сьогодні під час масштабного нападу росії на Україну. Також за час семінару було акцентовано увагу на багатьох важливих питаннях для осмислення сучасної війни.

Загалом враження від семінару дуже позитивні. Учасникам – реалізації отриманих знань та ідей, а організаторам – велика подяка й натхнення для нових проєктів.

*Роман Шляхтич,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук
Державного університету економіки і технологій,
кандидат історичних наук*

Дуже довго збиралася написати! Важко підбирати слова... Але під час семінару-школи я вловила себе на думці: «Як добре, що я обрала саме історію і можу зараз бути серед цієї спільноти нереально крутих людей». Цього року участь у семінарі була емоційно складною, адже іноді, обговорюючи пережиті моменти агресії росії, було важко стримати сльози. Хочу подякувати організаторам, адже саме робота семінару-школи доводить, що життя триває! І саме зараз наш обов'язок – не зупинятися і продовжувати жити й працювати.

*Віта Грицюта, вчителька історії,
м. Ізюм, Харківська область*

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ СЕМІНАР «ІСТОРІЯ ГЕНОЦИДІВ В УКРАЇНІ: ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ І ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ»

11–12 листопада 2022 р. в Києві відбувся міжнародний науково-практичний семінар «Історія геноцидів в Україні: вивчення досвіду і виклики сучасності», організований Українським центром вивчення історії Голокосту, Меморіалом Шоа (м. Париж, Франція) та Національним музеєм історії України у Другій світовій війні.

Сама ідея проведення офлайн-заходу, ще й міжнародного, спочатку видавалася революційною, адже регулярні ракетні обстріли, пошкоджена енергетична інфраструктура і постійні перебої з електропостачанням та інтернетом робили організацію подібного семінару справжнім викликом воєнного часу. Однак ми були б не ми, якби не прийняли цей виклик!

Завдяки нашим партнерам із Національного музею історії України у Другій світовій війні та менеджерці УЦВІГ з адміністративної діяльності Жанні Подольській організацію заходу було здійснено на найвищому рівні.

Наукова й освітня складові семінару теж були максимально цікавими й актуальними. Під час роботи було виявлено низку спільних проблем у вивченні й викладанні історії Голокосту в Україні та Франції. Нам не вдалося уникнути гострих дискусій через різне сприйняття і ставлення до українсько-російських взаємин і повномасштабної агресії сусідньої держави, проте ми не сильно й прагнули їх уникати. Насправді, всі ці суперечливі аспекти поняття «геноцид» у сучасних українських реаліях, історичні паралелі й аналогії треба було проговорити, донести свою позицію до іншої сторони дискусії.

Сподіваємося, що плідну спільну роботу з французькими колегами буде продовжено в майбутньому. Вони були вражені стійкістю і оптимізмом українців. Важкі відчуття викликали у французьких колег відвідини м. Ірпінь Київської області. Додому вони повезли чималий «оберемок» роздумів, вражень, почуттів...

Ну, а українські колеги одноставно висловилися за проведення таких нетривалих очних семінарів у майбутньому, адже неможливість особистих зустрічей, через два пандемічні роки й рік повномасштабної війни, дуже згубно вплинула на роботу творчих, неординарних, талановитих і небайдужих до майбутнього нашої незалежної, сильної і квітучої України освітань.

*Ольга Лімонова,
координаторка проєктів
формальної освіти УЦВІГ*

Сьогодні повсякденне життя вчителя є дуже напруженим: вимикання світла, відсутність інтернету, повітряні тривоги і т. д., і т. п. Важко знайти справу, якою б не займався сьогодні вчитель. Здається, знайти час на саморозвиток і підвищення кваліфікації зовсім неможливо. Однак, коли з'являється можливість «вдихнути свіже повітря», поспілкуватися з цікавими людьми, взяти участь у круглих столах, обговорити з однодумцями болісні питання та навіть потрапити на екскурсію до провідного музею, в якому не був майже рік, ти вже не думаєш про безліч завдань, а обираєш саме цю можливість, навіть у вихідний день.

Саме такою можливістю і став для мене семінар, який організував Центр вивчення історії Голокосту разом із музеєм Шоа (Франція) та Музеєм історії України у Другій світовій війні. Не буду переказувати весь семінар, але хочу зазначити, що отримала заряд на декілька тижнів. Мені не просто було цікаво, семінар дав мені можливість побачити знайомих, поспілкуватися з новими колегами, порушити й обговорити питання, які мене хвилюють, отримати досвід іноземних колег, побачити, які питання для них залишаються незрозумілими, адже вони живуть зараз в іншій «реальності», ніж ми.

Щиро дякую організаторам за таку рідкісну, але дуже важливу для мене зустріч.

*Ірина Фрідман,
вчителька історії і традицій єврейського народу,
технологій, заступниця директора
з навчально-виховної роботи НВК № 141 «ОПТ»*

Десь між ракетними обстрілами та блекаутами, спільнота Українського центру вивчення історії Голокосту таки змогла зібратись на науково-методичному семінарі «Історія геноцидів в Україні: вивчення досвіду і виклики сучасності» спільно з колегами з «Меморіалу Шоа» (Париж, Франція) та Національного музею історії України у Другій світовій війні. Семінар відбувався наживо й

онлайн, тому можна було і обійнятись у перервах, і віртуально надихнутись.

Вразили гості з Франції: четверо бравих науковців приїхали до Києва, щоб наживо подивитись, як ми живемо і працюємо під час війни, та висловити свою підтримку. Їхні лекції стосувались тем «Питання геноциду. Теоретичний вимір», «Історія геноцидів в освітньому просторі», а в сукупності з доповідями українських науковців «Фальсифікація і спотворення історії геноцидів», «Геноциди на теренах України. Сучасний вимір» сформували хороше тло для обговорень і пошуку відповідей на такі питання: «Вплив повномасштабної російської агресії на вивчення історії Голокосту та інших геноцидів в історії України», «Як викладати історію геноцидів після 24 лютого 2022 року», «Пам'ять про Голокост в умовах російсько-української війни».

Важливо було почути, що саме гості з Франції чітко називали приклади путінських маніпуляцій історії, а розглядаючи значення понять, окрім власне «геноциду», «політициду», «етноциду», «демоциду», «урбіциду», окремо акцентували ще й на класифікаційних ознаках «злочинів проти людства», підкреслюючи, що не потрібно чекати на створення окремих військових трибуналів, адже наявні усі ознаки важких злочинів, які вже тягнуть на найвищі міри покарання.

Мене дуже вразила доповідь докторки історичних наук Олени Стяжкіної про те, як у СРСР фальсифікували і спотворювали проблему історії «геноцидів», про «ташкент-

ський фронт», про фактичне повторення нацистської риторики, листи євреїв, які ніби передчували/очікували новий апокаліпсис вже з боку СРСР, та, що особливо важливо зараз, про «ризик байдужості» з боку західних суспільств.

Віталій Нахманович дуже чітко групував форми фальсифікацій про геноцид як маніпуляції з фактом, маніпуляції з контекстом, маніпуляції зі статистикою, маніпуляції з пам'яттю, маніпуляції з етнічністю. А Олександр Пастернак методично, крок за кроком проаналізував, як ознаки геноциду і за Конвенцією ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, і за формулюваннями Г. Стентона проявляються в Україні.

Ціннісною була й екскурсія експозицією «Україна. Розп'яття» Національного музею історії України в Другій світовій війні, присвяченою подіям сучасної повномасштабної російсько-української війни, й безцінним було спілкування з колегами про те, як нам зараз працювати з цією темою у школах.

Дякую за запрошення і дуже рекомендую усім-усім брошуру, створену Українським центром вивчення історії Голокосту спільно з робочою групою колег учителів, – «Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року»: http://www.holocaust.kiev.ua/Other/details/yak_gov_hol2022?objId=2022.

*Леся Юрчишин,
вчителька історії і громадянської освіти
Новопечерської школи, м. Київ*

ВИСТАВКА «МАЙБУТНЄ БЕЗ ОЧЕВИДЦІВ»

17 листопада – 23 грудня 2022 р. в Центральній міській бібліотеці німецького міста Дюссельдорф проходила виставка «Майбутнє без очевидців».

Виставку підготував транснаціональний проєкт єврейської громади Дюссельдорфа «Вчимося пам'ятати», який є багаторічним надійним партнером УЦВІГ. Проєкт є дво-

Заняття проводить Ольга Лімонова

мовним – українською та німецькою, адже адресований зокрема українським біженцям у Дюссельдорфі та регіоні. За допомогою освітніх заходів, зустрічей з очевидцями, презентацій книжок, фільмів і художніх виставок проєкт встановлює додатковий зв'язок із міською громадою. Для української молоді, що через повномасштабну війну опинилася в Дюссельдорфі, було проведено екскурсію і заняття з виставкою «(Не)дитячі історії», яка є спільним проєктом УЦВІГ і «Вчимося пам'ятати». Заняття провела координаторка формальної освіти УЦВІГ Ольга Лімонова, що завітала до Дюссельдорфа спеціально для цієї події. Реакція української молоді переконала нас у тому, що наша робота дуже важлива і потрібна, особливо під час війни! Почувши звернення українською мовою, учасники аж засяли посмішками. Виставка останнім часом набуває нових смислів, тому доводиться з обережністю підходити до вибору тем занять. Саме через це було вибрано тему, яка близька молодим людям, що вимушено стали біженцями: як підлітки і молодь у сучасній страшній ситуації допомагають старшим, впливають на прийняття рішень, підтримують своїх батьків. Заняття пролетіло непомітно, залишивши глибокі враження як в учасників, так і в тренерки.

Бажаємо всім нам якнайшвидшої перемоги України! Для того, щоб долі українських людей різного віку не залежали від рішень диктаторів і терористів у Москві. Українська молодь гідна мати європейські перспективи й право вільно обирати, де жити і чим займатись у житті.

*Ольга Лімонова,
координаторка проєктів формальної освіти УЦВІГ*

«ПЕРЕМИШЛЯНИ: ПЕРЕОСМИСЛЮЮЧИ МИНУЛЕ»

«Операція Райнгард» – саме таку кодову назву отримав план нацистів зі знищення єврейського населення на території Генеральної губернії, зокрема дистрикту Галичина. Упродовж 1942–1943 рр. на цих «кривавих землях», як їх називає Тімоті Снайдер, загинули близько 2 млн євреїв. Трагічна доля не оминула єврейську спільноту Перемишлян. Із кінця літа і аж до 5 грудня 1942 р. звідси нацисти організували декілька депортацій до табору смерті Белжець. Упродовж цих місяців загинули декілька тисяч євреїв із Перемишлян і навколишніх містечок та сіл.

23 жовтня 2022 р., у 80-ту річницю цих подій, у рамках проєкту «ПеРемишляни: переосмислюючи минуле», ініційованого ГО «Перемишляни: місто світове» за підтримки «Мережі пам'яті», міської ради та історико-краєзнавчого музею, перемишлянська громада вшанувала пам'ять загиблих у ці трагічні місяці членів своєї спільноти єврейського походження. Першою точкою програми стала оглядова екскурсія «Єврейські Перемишляни часу Голокосту». На запрошення історика Олега Духа відгукнулися близько чотирьох десятків мешканців і гостей міста. Маршрут пролягав шляхом болу часів Катастрофи: через Ринкову площу, місце збору євреїв перед відправкою на залізничну станцію, звідки рушали залізничні ешелони до табору в Белжець; до місця, де була синагога, спалена нацистами у липні 1941 р.; повз будівлю давньої Міської гімназії ім. Королеви Ядвіги, звідки вирушили в свою останню дорогу три сотні чоловіків, яких було розстріляно в урочищі Березина в листопаді 1941 р.; повз будинок колишньої Єврейської лікарні, де нацисти стратили в травні 1942 р. понад сотню пацієнтів; обабіч кам'яниці, в якій розміщувався юденрат. Не минули й місьце, пов'язаних із визначними постатями єврейських Перемишлян, які врятувалися в роки Голокосту, в тому числі завдяки українцям: будинку, де проживав із батьками композитор Леопольд Клейнман-Козловський, автор музики до фільму Єжи Кавалеровича «Аустерія» і музичний консультант Стівена Спілберга у кінострічці «Список Шиндлера»; канцелярії батька Адама Данієля Ротфельда, міністра закордонних справ Польщі (2005); кам'яниці, де жила родина Ляхерів, зокрема майбутня греко-католицька черниця єврейського походження с. Марія (Файна/Ганна) Ляхер.

Після короткої перерви на каву в Історико-краєзнавчому музеї м. Перемишляни було відкрито виставку «Захис-

тимо пам'ять: масові поховання часів Голокосту в Україні», підготовлену Меморіалом убитим євреям Європи (Берлін) та Українським центром вивчення історії Голокосту. Спершу з вітальним словом до присутніх звернувся міський голова Олександр Зозуля. Він підкреслив, що довоєнні Перемишляни були містом чотирьох культур: української, польської, єврейської та німецької, представники яких намагалися з повагою і шаную ставитися один до одного. Менторка «Мережі пам'яті» Христина Рутар звернула увагу на важливість збереження міською громадою пам'яті про трагічні події Голокосту. Наприкінці представниця єврейської спільноти, директорка львівського музею «Слідами галицьких євреїв» Ольга Лідовська, яка завітала в гості до Перемишляни, подякувала організаторам за ініціативу вшанування пам'яті жертв Голокосту.

Наступною частиною програми став науковий семінар «1942. Перемишляни – Белжець: останній шлях єврейської громади», який відкрили міський голова Олександр Зозуля та директорка КЗ «Історико-краєзнавчий музей м. Перемишляни» Любов Домінчук. Першим із доповіддю виступив старший зберігач фондів Державного архіву Львівської області Володимир Зілінський. Дослідник розповів гостям заходу про особливості Голокосту на території дистрикту Галичина, звернувши особливу увагу на маленькі містечка, до яких можна зарахувати й Перемишляни. Наступний доповідач, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка Олег Дух, розказав про долю перемишлянських євреїв у роки Катастрофи. Доповідь наукової співробітниці Музею і Меморіалу в Белжець (Республіка Польща) Еви Копер було присвячено табору смерті у Белжець, де загинули більшість євреїв із теренів довоєнного Перемишлянського повіту. Про відновлення пам'яті про єврейські Перемишляни в роки незалежності розповів житель міста, член ГО «Галичани» Богдан Петрів. Доповіді учасників семінару насамперед мали змогу вислухати мешканці та гості міста, зокрема вчителі історії з теренів Перемишлянської ОТГ, які завітали до музею. Водночас за допомогою платформи ZOOM до науково-освітнього заходу долучилися гості не лише з України, а й із Польщі та Ізраїлю. Серед них варто згадати професора Інституту юдаїстики Ягеллонського університету Стефана Гонсьоровського, керівника Закладу єврейської культури та історії Інституту культурології Університету Марії Кюрі-

Екскурсію проводить Олег Дух

Під час відкриття виставки

Доповідь Олега Духа

Складовської в Любліні, професора Адама Копцьовського, багатолітнього декана історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, професора Романа Шуста, дослідницю історії єврейської історії Збаража Тетяну Федорів. Із заключним словом до учасників наукового семінару звернувся Аріє Клейн, уродженець Перемишлян, що зараз мешкає в Ізраїлі.

Останньою і, напевно, найважливішою частиною програми стало вшанування в урочищі Березина, що розта-

Вшанування в урочищі Березина

шоване неподалік від міста, пам'яті усіх загиблих у роки Голокосту перемишлянських євреїв. Віримо, що вшанування 80-ї річниці депортації до табору смерті у Белжеці стане поштовхом для мешканців Перемишлян до зацікавлення єврейською спадщиною свого міста і збереження пам'яті про усіх, хто загинув в роки Голокосту. Пам'ятаймо кожного!

Джерело: <https://www.facebook.com/groups/netzwerkerinnerung/permalink/1297018017784055>

ПРОЄКТ «КАМЕНІ СПОТИКАННЯ» В УКРАЇНІ

ІЗ ДОСВІДУ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

«Камені спотикання» – це міжнародний проєкт, покликаний ушанувати пам'ять жертв нацизму. Його мета – встановлення меморіального «камня», невеликої металеві таблички з відомостями про особу, яка загинула від рук націонал-соціалістів у добу Голокосту або врятувалась попри переслідування. «Камені спотикання» встановлюють поблизу останнього місця проживання, роботи або навчання такої особи, щоб перехожі метафорично «спотикнулись» через нього й зупинились на хвилинку, замислившись про людину, яка жила тут колись. Певною мірою «зустрілись»

із цією людиною та представили жахливі часи, в які їй довелося жити й загинути.

Ініціатива «Камені спотикання» належить німецькому художникові Гунтеру Демнігу (Gunter Demnig). Проєкт було розпочато в Німеччині в середині 1990-х, уже більше ніж 25 років тому. Закладеними в землю бетонними кубами з латунними пластинами вшановують пам'ять про людей, яких у період із 1933 до 1945 р. переслідували і в більшості випадків убили представники націонал-соціалістичного злочинного режиму, що був у Німеччині. Проєкт

утілюють у багатьох містах Європи. «Камені спотикання» встановлюють у пам'ять про євреїв, жертв Голокосту, сінті й рома, людей із політичного та релігійного спротиву, гомосексуалів, свідків Єгови, жертв «евтаназії» чи начебто «асоціальних». Бетонні куби з ребром завдовжки 10 сантиметрів закладають у тротуар перед останнім вільно вибраним місцем проживання осіб, переслідуваних нацистами. Ім'я особи та ключові дані гравіюють на латунній пластині на поверхні.

В Україні цей проект розпочався в 2009 р. в невеличкому старовинному українському місті **Переяславі-Хмельницькому**, що розташоване на відстані близько 100 км на схід від Києва. Впродовж 2009–2017 рр. у місті було встановлено **дев'ять «камнів спотикання»** жертвам нацистської окупації України та жертвам Голокосту.

У 2009 р. за ініціативи переяслав-хмельницького відділення Міжнародної громадської організації «Міжнародний фонд "Взаєморозуміння і толерантність"» місто долучилося до реалізації європейського проекту «Камені спотикання». Перші чотири «камні» було закладено в пам'ять про розстріляну Естер Дікінштейн, яка була директором єврейської школи, молодих українських дівчат Єфросинію Пасацьку та Тетяну Трохименко, яких було вбито на примусових роботах у Німеччині, а також учительку Марію Яківець, яку було закатовано за зв'язок із партизанами в Переяславі.

У листопаді 2011 р. два «камні спотикання» було закладено в пам'ять про місцевого шкільного вчителя хімії, єврея Якова Білошицького та лікаря-підпільника Григорія Беляєва. Обидва вони рятували людей у місті від переслідувань окупантів, як могли. У липні 2017 р. було встановлено три «камні спотикання» в пам'ять про єврейських мешканців Переяслава Лейвика Гехтмана, Марію Фальковську та маленького хлопчика, що тільки народився, Йосипа Лівшиця, всіх було розстріляно в 1941 р. в переяславському «Бабиному яру». «Камені спотикання» було розміщено біля приміщення колишньої синагоги.

26 липня 2018 р. в давньому волинському місті **Рівному**, що більше ніж за 300 км на захід від Києва, було встановлено **п'ять «камнів спотикання»** людям, що стали жертвами німецьких окупантів в роки Другої світової війни. Знову, як скрізь у Європі, лаконічні слова на латунній поверхні – ім'я, дата народження, дата арешту або депортації і вбивства. Вшановано Володимира Мисечка (православний

священник, що відмовився співпрацювати з нацистами), Якова Сухенка (Праведник народів світу), Зузанну Гінчанку (польська поетеса єврейського походження), Якова і Рахель Круликів (єврейська родина, батько й маленька донечка). Рівне мало стати третім, після Переяслава-Хмельницького і Чернівців, містом в Україні, де започаткували встановлення «каменів спотикання». Втім, у Чернівцях Гюнтер Демніг (як він пояснював, через бюрократичні перепони) здійснив лише акт символічного передання каменя-знаку міському голові – з правом подальшого закладання.

У Рівному ініціативу встановлення «каменів спотикання» взяла на себе громадська науково-освітня організація «Центр “Мнемоніка”», що вивчає культуру та політику пам’яті про жертви тоталітаризму на прикладі міста Рівного. За кошти «Мнемоніки» виготовлено чотири знаки, виготовлення п’ятого – польській поетесі Зузанні Гінчанці – фінансувала німецький історик і літературознавець Ютта Лінденкугель. Латунні «камені спотикання» виділяються серед бруку, особливо в сонячний день. «Ми звикли, що пам’ятники спрямовані уверх, а ці пам’ятники занурені в землю і змушують нас схилитися, щоб згадати про людей, які колись ходили цими ж вулицями», – каже відомий український історик, керівник «Мнемоніки», професор Максим Гон.

У Чернівцях, одному з найвідоміших історичних і культурних міст України, що розташоване на землях Північної Буковини, близько 600 км на захід від Києва, 6 липня

2021 р. було відкрито перший меморіальний знак «Поріг пам’яті» (Stolperschwelle) в рамках відзначення 80-х роковин початку Голокосту на території Буковини. Одним із місцевих ініціаторів закладання меморіального знаку в пам’ять про євреїв Чернівців, депортованих в 1942 р. зі стадіону «Маккабі», виступив Музей історії і культури євреїв Буковини, зокрема його директор, український історик Микола Кушнір. Він пояснив ідею «Порогу пам’яті» у Чернівцях: «Коли потрібно увіковічнити не окрему людину, а подію, що зачепила багатьох, то замість “каменів спотикання” встановлюють своєрідний “пори́г пам’яті” – зроблену з міді чи бронзи вузьку пластинку до 40 сантиметрів завдовжки із відповідним написом».

Наприкінці червня 1942 р. на стадіоні «Маккабі» румунські окупанти зібрали кілька тисяч євреїв із Чернівців для другої хвилі депортації до Трансністрії. Як удалося з’ясувати, з-поміж депортованих саме звідси чернівчан були зокрема Зельма Меєрбаум-Айзінгер, батьки Пауля Целана і Петера Деманта й багато-багато інших невідомих, на жаль, мешканців Чернівців. На думку Миколи Кушніра, місце для перевалочного табору окупаційна влада вибрала не випадково: спортивний комплекс товариства «Маккабі» був далеко від центру міста, тож не привертав зайвої уваги, а оскільки поруч була залізниця, це давало змогу швидко відправляти депортованих до місця призначення.

Завдяки меморіальному знаку це місце повертається у колективну пам’ять чернівчан. У цьому допомогли Чернівецька міська рада та громада міста Любек, де збирали пожертви для оплати робіт зі встановлення «порогу пам’яті».

У 2021 р. «камені спотикання» нарешті прийшли і в столицю України. У вересні-жовтні 2021 р. в Києві було встановлено десять «каменів спотикання» в пам’ять про жертв націонал-соціалізму в часи Другої світової війни та нацистської окупації міста. Це стало можливим завдяки міжнародному німецько-українському дослідницькому та освітньому проєкту «Один камінь, одне життя – 80 каменів спотикання для Києва», в якому беруть участь дві інституції: Український центр вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) і

Посольство Федеративної республіки Німеччина в Україні за підтримки Київської міської державної адміністрації (КМДА). До проєкту було залучено команди учасників: представників навчальних закладів, громадських організацій та приватних осіб, які дослідили біографії персоналії до вшанування, відвідали освітні заходи, пов'язані з історією Бабиного Яру, історією меморіалізації цього простору тощо. Це зробило київську реалізацію проєкту не лише комемораційною, а й освітньою. Проєкт має на меті забезпечити щоденну «зустріч» містян із пам'яттю про тих киян, які загинули або постраждали від нацистських переслідувань у період окупації міста, ввести цю пам'ять до міського простору Києва.

30 вересня – 8 жовтня 2021 р. з нагоди 80-х роковин трагедії Бабиного Яру Український центр вивчення історії Голокосту разом із партнерами відкрив перші **десять «каменів спотикання»** для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру – киян, євреїв і несєвреїв, тих, хто був убитий нацистськими окупантами, тих, хто врятувався, і тих, хто рятував. Ось імена тих, кому було встановлено перші десять «каменів спотикання» в Києві:

- євреї та єврейки, що загинули в Бабиному Яру: Діна Левіна, Яків Винокур, Людмила Ткач, Георгій Бріф (дружина єврейка), Рахіль Козира, Іда Цейтлін;
- ті, хто врятувався в Бабиному Яру: Василь Михайловський, Діна Пронічева, Раїса Майстренко;
- Праведник народів світу отець Олександр Вишняков.

Проєкт «Один камінь, одне життя – 80 каменів спотикання для Києва» продовжує свою роботу. Команда проєкту створила офіційний сайт, на якому вже доступна онлайн вся інформація та біографії киян, пам'ять яких буде вшановано: <http://kyivstones.org/>.

Отже, на сьогодні в Україні вже встановлено **двадцять чотири «камені спотикання»** в трьох містах країни: **Переяславі-Хмельницькому, Рівному та Києві**, а також **один «поріг пам'яті»** в **Чернівцях**. Така форма вшанування пам'яті жертв Другої світової війни, жертв Голокосту поступово поширюється і стає доволі популярною в Україні. Процес відбувається завдяки ініціативам українських неурядових наукових і освітніх організацій та підтримці з боку німецьких партнерів, передусім засновника проєкту в Німеччині та європейських країнах п. Гюнтера Демніга і Stolpersteine Foundation. В Україні проєкт розпочався 2009 р. і триває дотепер. Незважаючи на бюрократичні перепони, в кожному місці проєкту встановлення «каменів спотикання» зрештою було підтримано місцевими громадою і владою. Ми налаштовані оптимістично й віримо в те, що такий меморіальний проєкт має потужно майбутнє в Україні й до його реалізації долучатимуться не тільки неурядові інституції та ентузіасти, а й місцева і центральна влада.

*Анатолій Подольський,
директор Українського центру вивчення
історії Голокосту (Київ)*

ПОЛЕМІКА

ДІАЛОГОВА ЗУСТРІЧ «ЯК ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ ТА ЗОКРЕМА ПРО ГОЛОКОСТ ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ»

24 листопада 2022 р. у Райгородському ліцеї Райгородської сільської ради Вінницької області відбулася діалогова зустріч: «Як пам'ять про Другу світову війну та зокрема про Голокост трансформується в контексті сучасної війни». Діалог організувала Олена Миколаївна Заєць, директорка Райгородського ліцею, учителька історії, учасниця проєкту «Мережа пам'яті» від райгородської громади. Учасники досліджували вплив культури пам'яті на сучасне суспільство в умовах колективної травми. В основу діалогу лягли спогади доньки Михайла Наумовича Мостового, яка живе в Ізраїлі. Нижче наводимо уривок із її розповіді.

– Розкажіть про життєвий шлях Вашого батька. Якщо Вам не важко, згадайте про те, яким було його повоєнне життя. Як він здобував освіту, реалізував себе в професійній діяльності.

Друге запитання: що Ви пам'ятаєте про його ставлення до вшанування пам'яті загиблих, до історичної пам'яті загалом? Як йому вдалося встановити пам'ятник у Райгороді?

Учасники зустрічі

Третє запитання: чи часто батько згадував про лихоліття війни у сімейному колі?

– Мій батько Мостовий Михайло Наумович народився в м. Немирів 19 серпня 1925 року, пройшов не одне гетто під час війни, пізнав усі жахи, поневіряння, голод, нелюдські знущання. Постійно над ним чигала смерть. Утратив багатьох родичів: 19 членів родини по материнській лінії у Вінниці загинули на Максимовича під час розстрілу. Потім його рідний брат був убитий під Москвою в шпиталі. Рідні брати батька розстріляні в Немирові. І найбільша втрата – убитий батько Наум Мостовий у Райгороді під час масового розстрілу євреїв із гетто, які приїхали з Бессарабії та Буковини. Ці всі події підірвали його здоров'я. Але він дав собі слово обов'язково вижити і жити для своєї двоюрідної сестрички, батьків якої розстріляли в Немирові. Його мрія здійснилася.

Після Перемоги батька послали до Сибіру в трудову армію. Звідти він допомагав своїй матері й сестрі. Пізніше він повернувся в Україну. Працював і вчився на курсах будівельника, тому що потрібно було відбудувати Немирів після воєнної розрухи.

У 1948 батько одружився з дівчиною, яка йому подобалася ще до війни. Вони були сусідами. Батько дуже багато працював. Не хехтував ніякою роботою. Успішно закінчив курси і влаштувався на роботу прорабом. Брав додому ко-

пториси різних будівельних планів Будинку відпочинку, який відбудовували після розрухи.

Найголовнішою із ранньої юності й до смерті у батька залишилася свята пам'ять про могили загиблих євреїв. Кожного року батько у червні брав нас і ми їхали в Райгород. Разом обов'язково прибирали братську могилу. Тато розповідав, як цих нещасних, ні в чому не винних людей, голих убивали в глибині лісу вночі, щоб райгородчани нічого не чули. Хоча вранці про це знало все село...

Незабаром батько отримав підвищення на роботі. Його організаторські здібності помітив дуже розумний директор Ігнатенко І. Є. І батько став заступником директора. Розумів, що він єврей, і на такій посаді йому доведеться значно більше працювати і старатися.

Одна з найкращих рис характеру батька – вміння чудово знаходити спільну мову з різними людьми. Швидко в його оточенні були професіонали та порядні однодумці.

Щодо того, як берегти пам'ять, то коли я народилася, батько вирішив назвати мене Натом, на честь мого дідуся Наума. Бабуся була дуже вдячна йому. Брата назвали Юрою в пам'ять про вбитого в Росії брата.

Коли в Немирові будували великий меморіал у пам'ять про убитих і розстріляних немирівчан, мій батько з робітниками своєї організації зробили вагомий внесок у будівництво цього меморіалу.

Так склалося, що директора, під керівництвом якого працював мій батько, перевели у миргородський курортний заклад на підвищення. Він у немирівській міськраді запевнив, що очолити Будинок відпочинку замість нього може лише Мостовий. Так і сталося, мій батько очолив санаторій «Авангард».

На немирівському єврейському кладовищі (ще до оновленого меморіалу) було встановлено пам'ятник із п'ятикутною зіркою. Його теж свого часу встановлювали завдяки старанням мого батька. А в Райгороді могила була просто огорожена парканом. Коли в Немирові побудували новий меморіал, то батько отримав дозвіл міськради на те, щоб перенести старий пам'ятник до Райгорода. Звичайно, всі фізичні та транспортні проблеми батько вирішував самостійно. Адже це могила невідомих убитих людей, багато з них були немісцевими. Через роки дехто з родичів розстріляних приїжджав і шукав цю могилу. Їх направляли до батька, і він їм допомагав.

Під час діалогу

Коли розпався Радянський Союз і страшні факти про знищення євреїв було оприлюднено, батько і Леонід Трахтенберг разом почали їздити по Вінниччині й відвідувати могили убитих. А значно пізніше, коли був відкритий музей жертв Голокосту у м. Вінниці, директором якого став шановний Леонід, докладено багато зусиль і встановлено пам'ятники на інших могилах розстріляних євреїв.

За декілька років до смерті батько зрозумів, що йому фізично важко їздити в Райгород. Він взяв землі з могили дідуся і прихоронив її до могили бабусі. Після того вони удвох разом стали нам посміхатися з небес.

Пізніше, коли зайшла мова про те, щоб виїхати до Ізраїлю, батько категорично заявляв, що він нікуди не поїде, тому що він не може залишити могили убитих. Це свідчить про святість Пам'яті, глибину Пам'яті героїв своєї національності.

До 1991 року всі мовчали про ті жахи, які довелося пережити євреям. І лише згодом тато й мама нас вразили страшними розповідями про те, що вони пережили. Нам важко було навіть уявити, як мою маму вели на розстріл у Немирові в неповних 12 років. Німець підняв маму за капюшон і сказав: «Такі гарні у дівчинки очі. Нехай живе». Пощастило... А для мами це душевна рана на все життя. Вона бачи-

ла, як мого батька та інших скинули в рів і почали стріляти з автоматів. Куля попадала не в кожного. Довго вони лежали і прислуховувалися до себе та інших нещасних. Виявилося, що куля батька не зачепила. Тато чекав, коли закінчиться стрілянина й настане тиша. Доклавши багато зусиль, він викарабкався з рову й обережно поплився до Немирова. За вісім років до смерті ці страшні спогади знов стали тривожити пам'ять. Його мучило страшне безсоння.

Коли ми забрали їх до себе у Вінницю, я кожного дня після школи заходила до батьків. Тато розпитував мене про учнів, просив мене бути обережною, боявся конфліктів, розумів, як змінилися учні та їхні батьки. Потім я розпитувала батька, як він прожив день... Розповідь починалася з ночі. Він говорив, що йому снилися німці, які його доганяють... Він падає, вони його б'ють... Йому вдається видертися від них, і знову тікає... Кожного дня батько розповідав нові фрагменти жакливих снів. Із ними він і помер у 2009 році. Нехай буде вічна і світла пам'ять про нього!

Вам бажаю здоров'я, терпіння, великої радості від дожданої Перемоги над російськими агресорами. Дякую за пам'ять!

*Інформацію надано проектом
«Мережа пам'яті»*

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ

11 клас

Тема уроку: «27 січня – МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ»

Основні поняття: Голокост, Шоа, антисемітизм, гетто, геноцид, фашизм, нацизм, толерантність, тоталітаризм.

Мета уроку:

- розкрити зміст поняття «Голокост», причини його виникнення;
- охарактеризувати особливості Голокосту;
- розвивати й удосконалювати уміння будувати свої відповіді та виступи за принципом аргументованості;
- виховувати почуття гідності й терпимості до представників різних національностей і релігій, формувати активну громадянську позицію на основі визнання прав і свобод людини.

Очікувані результати: учні зможуть тлумачити термін «Голокост»; встановлювати причини виникнення Голокосту; виявляти винуватців трагедії; характеризувати етапи Голокосту; удосконалювати навички дослідницької діяльності (обґрунтовувати, систематизувати, класифікувати); продукувати ідеї, висувати гіпотези в умовах проблемної ситуації; проявляти незалежність судження, нестандартність мислення; передавати здобуту теоретичну інформацію іншим у доступній формі; давати власну оцінку Голокосту та подібним історичним явищам.

Тип уроку: урок-конференція.

Обладнання: інформаційні стенди «Видатні особистості, які пережили Голокост», «Українці – Праведники народів світу», відеоуривки з документальних кінофільмів, музика «Пісня Бухенвальду», «У кожній історії є свій кінець» та ін.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Настановчо-мотиваційний етап

Урок вибудований на трьох різнопланових інформаційних проектах. Учні (експерти-дослідники), заздалегідь розділені на групи, виконували пропедевтичні завдання:

- історики: «Що таке Голокост; чому він став можливим?»;
- культурологи: «Трагедія світового єврейства, розкрита у творах мистецтва»;
- краєзнавці: «Голокост на території Очаківщини».

Презентуючи проекти, експерти-дослідники використовують матеріали інформаційних стендів, мультимедійної бази даних (фото-, аудіо-, кінодокументи).

II. Основний зміст уроку

Вступне слово вчителя. Історію неможливо повернути назад. Однак прийдешньому поколінню потрібно її знати. Історія Європи, на жаль, має безліч сумних сторінок. Європа під тінню Голокосту – це край небезпеки та смерті. Смерті безвинних... Хроніка Голокосту – це біль і жах єврейського народу. Трагічне повсякдення Другої світової війни віддзеркалюють архівні документи, спогади очевидців.

Голокост – трагедія, злочин проти людства, який довгий час системно не вивчали, особливо в країнах так званого радянського табору. Документ та спогади очевидців свідчать, що територія України стала своєрідним полігоном, де нацистські нелюди відпрацьовували методи «остаточного розв'язання єврейського питання». Трагедія українських євреїв була не просто частиною Катастрофи

європейського єврейства у роки світової війни. Вона стала тією сходинкою, переступивши яку, нацисти вирішили остаточно знищити всіх євреїв Європи.

Сьогодні ми маємо згадати ті часи, щоб наша пам'ять не дозволила цьому повторитися. Команди експертів-дослідників допоможуть розкрити питання Голокосту, його персоналій, культурологічний погляд на ті події.

Група істориків. Що таке Голокост і як він став можливим?

Учні розповідають матеріал про історію виникнення Голокосту, його етапи (додаток № 1). Дають визначення термінів антисемітизм, Шоа, гетто, показують відповідні слайди.

Учні переглядають уривки з відеофільмів «Гітлер у кольорі» й «Бабин Яр», демонструють та аналізують карти єврейських концтаборів.

Пройду не раз відомими шляхами,
Де страх в повітрі висне до цих пір,
І хоч усе вже поросло мохами,
Його ніхто забути не зумів.

Це Голокост – всього одне лиш слово,
Та його сенс – пекучий болі жар,
Вбивали всіх!.. старого і малого,
І мало хто життя порятував.

Дивились в вічі, не щеміло серце,
Пуста душа і всі думки пусті,
«Як можеш ти стрілять? Скажи, убивце!
Вони ж прийдуть до тебе уві сні».

Чи їх вина, що родом із євреїв?
Чи їх вина, що не такі, як всі?
Невже ж і смерть заслужує трофеїв?
І щастя можна віднайти в сльозі?

Постане між думками знову прірва,
Над Яром смерть махне своїм крилом,
Якщо убивства – це є ваша віра,
Тоді скажіть: «Що ви назвете Злом?».

(Джерело: <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=563782>)

Праведники народів світу. Розповідь супроводжується демонстрацією інформаційного стенду, на якому зображені українці, удостоєні цього почесного звання (додаток № 2).

Група культурологів. Трагедія світового єврейства, висвітлена у мистецтві. Використовують презентацію з картинами, намальованими жертвами Голокосту, фото меморіалів і світових музеїв.

У мистецтві питання Голокосту є важливим моментом для збереження пам'яті людей, щоб не допустити подібної трагедії надалі. Митці гостро відчували потребу художньо осмислити Голокост у літературі, кінематографі, музиці, образотворчому мистецтві. Найбільш емоційно цю тему розкрито в кіно.

Персоналії. Серед тих, хто пережив Голокост, багато видатних дослідників Голокосту – Ойген Когон, Симон Візенталь, Симона Вейль, Семюель Писар, Елі Візель, Саул Фрідлендер, Анрі Красуцький, Зигмунт Бауман, Ізраель Шахак,

також багато діячів культури – письменники Йехіель Дінур, Стефан Цвейг, Кітті Харт, Герман Розенблат, Філіп Мюллер, політиків – колишній президент кнесету Д. Шіланський, християнський демократ Ерік Блюменфельд, голова Європарламенту і французький міністр охорони здоров'я Сімона Вайль, рабинів – головний рабин Тель-Авіва Меір Лау й багато інших.

Фільми. На екрані демонструють афіші кінофільмів, про які йдеться у виступі.

Кінофільмів на цю тему дуже багато, тому ми зупинимося лише на деяких з них (додаток № 3).

Як ще світ пам'ятає про трагедію Голокосту? В різних країнах існує багато культурних об'єктів, мета яких – не дати загубитися спогадам і страшній правді про трагедію цілого народу.

Музейні комплекси (додаток № 4).

Література. Трагедію Голокосту відображено не лише у працях істориків і документальному кіно, а й у книжках. Є щонайменше дев'ять книжок, які повною мірою розкривають жах Катастрофи, однак їх не вивчають ані в шкільній, ані в університетській програмі (додаток № 5).

Образотворче мистецтво (додаток № 6). Чи може щось жахливе бути водночас прекрасним? Виставка «Мистецтво Голокосту: 100 робіт колекції з Яд Вашем» у Німецькому історичному музеї в Берліні свідчить, що багатьом художникам вдалося зобразити життя в нацистських концтаборних таборів і гетто й створити чудові художні твори навіть під час однієї з найбільших трагедій людства. Із 50 художників, роботи яких брали участь у виставці, 24 були вбиті нацистами. Серед жертв – видатний художник Фелікс Нуссбаум, який загинув в Освенцимі в 1944 році. Його знаменита картина «Біженець», написана в 1939 р. в Брюсселі, зображує відчай вигнання.

Група краєзнавців. Вивчення проблеми Голокосту на території міста Очаків.

За матеріалами книжки В. Шпильового «Очаків. Невідомі сторінки», що основана на свідченнях очевидців, учні готують розповідь про розстріл близько 500 євреїв у рідному місті (додаток № 7).

Демонстрація уривку з відео «Доля братів Мирочників з Очакова».

III. Рефлексивно-корекційний етап

Закінчивши презентацію своїх повідомлень, учні відповідають на запитання, які зацікавили присутніх. Потім, під акомпанемент музичних творів, написаних у часи Голокосту, до дітей звертається вчитель.

Слово вчителя. Символом Голокосту є метелик. Чому саме він? У 1943 р. маленький хлопчик із варшавського гетто написав у своєму листі: «...найжахливіше, що в гетто метелики не живуть!». Метелики – це символ радості, без якої важко жити. І я хочу запропонувати вам написати на своїх метеликах побажання майбутнім поколінням і всім людям, які мають пам'ятати ці уроки історії. Ви пам'ятаєте, що означає слово «Голокост»? Я пропоную вам закріпити своїх метеликів на вогнищі, яке, будемо сподіватися, ніколи більше не запалася в світі.

Творче завдання

Вчитель роздає учням паперових метеликів, на яких вони пишуть свої побажання, а потім прикріплюють їх на «вогнищі Голокосту», розташованому на дошці.

Використані джерела*Література*

1. Чтобы знали и помнили. Память о Катастрофе в Яд Вашем. – Иерусалим, 2007.
 2. Коваль М. В. Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941–1944) // Український історичний журнал. – 2006. – № 6.
 3. Жизнь и смерть в эпоху Холокоста. Свидетельства и документы / Сост. Б. Забарко. – Киев, 2006.
 4. Подольський А. Ю. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні : навч. посібник. – Київ, 2007.
 5. Шпилевой В. Очаков. Неизвестные страницы : В 2 т. – Николаев, 2016.
- Електронні ресурси*
1. Гітлер в цветі. <https://www.youtube.com/watch?v=G53O37PLHDE>.
 2. Бабий яр. <https://www.youtube.com/watch?v=y4sJs16xckg>.
 3. Судьба братьев Мирочник из Очакова. https://www.youtube.com/watch?v=1RpJK_0r3pI.
 4. Музика Голокосту. <http://holocaustmusic.ort.org/ru/>.

Додаток № 1

У 1933 р. на виборах у Німеччині здобула перемогу Націонал-соціалістична німецька робітничка партія (НСНРП), яку очолював Адольф Гітлер. Партія обіцяла повернути Німеччині колишню славу, встановивши у країні конституційний порядок, дати німцям роботу, хліб. У книжці «Майн Кампф» («Моя боротьба») Гітлер обґрунтував антисемітську ідеологію партії. Антисемітизм – це ідеологія і політика боротьби з єврейством, політика ворожого ставлення до єврейського народу.

Гітлер і його оточення приділяли велику увагу єврейському питанню. У такий спосіб вони відволікали увагу людей від розуміння справжніх причин труднощів післявоєнної Німеччини. Важливим був також економічний чинник. Єврейський капітал відіграв важливу роль у торгівлі та промисловості Німеччини й іноді становив серйозну конкуренцію німецьким підприємцям. Нацисти також звинувачували євреїв у підриванні німецьких національних традицій. Все це дало Гітлеру привід розпочати широку пропаганду тези про «всесвітню жидо-масонську змову», яка нібито мала на меті встановлення над людьми єврейського панування.

«Світовому єврейству» нацисти протиставили «арійську ідею» – расову теорію, в основі якої лежало гасло: «Німецький народ – люди вищої, арійської раси, тому він має панувати над іншими народами».

З чого ж розпочався Голокост? Першим його етапом вважають 1933 рік. Антисемітизм став державною політикою Третього району. Поступово євреїв витискали з державного, суспільного життя, позбавляли можливості займатися своєю професією, виганяли зі шкіл, університетів. Апогею ця кампанія досягла в 1935 році, після прийняття «нюрнберзьких законів». Вони мали статус державних і в роки Другої світової війни поширювалися на всі окуповані нацистами території. Євреям у цих расистських законах відводилося особливе місце.

У ніч із 9 на 10 листопада 1938 р. за наказом Геббельса відбулися єврейські погроми, які увійшли в історію під назвою «Кришталева ніч». Ці події стали початком Шоа – катастрофи єврейського народу.

Другий етап Голокосту – 1 вересня 1939 р. – 1941 р. Нацисти примушували євреїв носити особливі позначки, зби-

рали їх у гетто, відправляли в трудові табори. Гетто – частина міста, спеціально відведена для примусового утримання євреїв із метою їх ізоляції та подальшого знищення.

Третій етап розпочався у 1941 р., після нападу нацистської Німеччини на СРСР. Вже 20 січня 1942 р. в Берліні відбулася конференція, на якій обговорювали шляхи остаточного розв'язання єврейського питання, що зокрема передбачало масові розстріли, табори знищення. Масові розстріли проводили спеціально створені зондеркоманди за підтримки СС і місцевої поліції. Трагічною сторінкою в українській історії стали події 29–30 вересня 1941 р. в Бабиному Яру.

Створенню гетто приділяли особливу увагу. В цих ізольованих містечках була величезна скупченість населення. Приміром, у варшавському гетто в кожній кімнаті мешкали в злиднях, хворобах, голоді по 13–15 осіб.

Для масового знищення людей було створено шість таборів смерті: Освенцим (Аушвіц), Трєблінка, Собібор, Майданік, Хелмно, Белжець. Як висловився один есесівець: «Це були прості конвеєри смерті, які, однак, справно працювали». Саме у таборах використовували отруйний газ «Циклон В»: уже за 5 хвилин 2 тисячі осіб у газовій камері помирали. Тільки в таборі Освенцим у газових камерах було знищено понад мільйон євреїв. Особливо важкою в гетто була доля дітей. Вони, беззахисні, першими ставали жертвами катів.

Додаток № 2

Як реагували на Голокост країни світу? США, як і більшість інших держав, не надали допомоги євреям, що намагалися втекти з нацистського пекла. Винятку не було зроблено навіть для дітей. Однак на шляху геноциду стали чесні люди з різних країн світу. «Рятуючи одного, ти рятуєш весь світ», – говорили давні філософи. Шведський дипломат Валенберг урятував життя 100 тисяч угорських євреїв. Рятували євреїв уряди і населення Швеції, Данії. Навіть союзники Німеччини Фінляндія та Італія намагалися протистояти Голокосту. Ризикуючи життям, рятували євреїв жителі України, Росії, Білорусі, Литви, Франції та багатьох інших країн. Особливу роль в урятуванні галицьких євреїв відіграв митрополит УГКЦ Андрей Шептицький. В сучасному Ізраїлі всіх цих людей називають Праведниками народів світу. В Україні цим почесним званням ушановано в Україні понад 2,5 тисячі осіб. Україна посідає четверте місце за кількістю Праведників народів світу після Польщі, Нідерландів і Франції.

Юрій Ільків отримав медаль за бабусю та діда, які рятували життя тринадцятьом євреям. Вони переховували родини з дітьми у погребі свого будинку, хоча знали про небезпеку. «Ми дітьми ходили в ліс, нам старші люди показували такі місця, де євреїв хоронили живцем. Це такі квадратні отвори, насипи. Говорили люди, які приходили в той час, що там ще рухалася земля», – розповідає мото-рошні подробиці Юрій Ільків.

«Для нас ці люди дуже важливі. У нас перед ними великий борг, який ми не зможемо сплатити», – зауважив надзвичайний і повноважний посол Ізраїлю в Україні Еліав Белоцерковські. Президент Фонду Ebenezer Генріх Каасман зазначив: «Від усього німецького народу я хотів би сказати, що ми можемо зробити лише одне – склонитися перед українцями та євреями».

В Ізраїлі не припиняють вивчати документи часів Другої світової війни. Пошук людей, які ризикували своїм життям, щоб урятувати євреїв, триває.

Додаток № 3

1. «Ті, хто пережив» – фільм режисера з Аргентини Луїса Пуенсо, у якому подано свідчення очевидців, які пережили Голокост і знайшли притулок в Аргентині, де водночас ховалися від правосуддя і фашистські злочинці.

2. «Діти з безодні» – один із документальних фільмів, створених у рамках проєкту Стівена Спілберга «Перерване мовчання».

3. «Я пам'ятаю» – чорно-білий фільм метра польського кіно Анджея Вайди. Найбільше вражають історії тих, хто дивом пережив Голокост, – Давида Ефраті, який вижив після втечі з варшавського гетто, і Хенріка Мандельбаума, який був змушений працювати в крематорії Освенциму.

4. «Леді в номері 6» – короткометражний документальний фільм 2013 р., що здобув премію «Оскар» (режисер – Малькольм Кларк). Героїня фільму Аліса (яка на момент виходу фільму була найстарішою уцілілою жертвою Голокосту) народилася в багатій єврейській родині, яка належала до вищого класу суспільства. Однак і це не стало гарантею безпеки для людей.

5. «Іда» – фільм польського режисера Павла Павликовського про молоду дівчину, сироту Анну, яка хоче стати черницею, однак перед цим дізнатися про долю своїх рідних, убитих у роки Голокосту. Картина стала найкращою роботою в категорії «Фільми іноземною мовою» на премії «Оскар» 2015 р.

6. «Життя прекрасне», режисер Роберто Беніньї. Щойно ця стрічка вийшла на екрани, публіка та критики почали обговорювати допустимість гумору в фільмах на тему Голокосту. Головний герой фільму – італієць єврейського походження Гвідо – ставився до незгод у житті з гумором і оптимізмом, і він не готовий був відмовитися від цієї позиції навіть тоді, коли їх із сином відправили до концтабору.

7. «Пронумерований» – документальний фільм режисерів Дани Дорон та Уріеля Синая розповідає про те, що означали для в'язнів концтаборів номери, витатуювані на їхній шкірі.

Додаток № 4

1. Найвідоміший у Європі музей, що розповідає про злочини нацистів у роки Другої світової війни, – Національний музей Аушвіц-Біркенау (Республіка Польща), заснований у 1947 р. польською владою на місці найбільшого концентраційного та винищувального табору.

2. Меморіальний комплекс історії Голокосту «Яд Вашем» (Ізраїль) – офіційний меморіал в Єрусалимі, створений 1953 р. для вшанування мучеників Голокосту і праведників, які ризикували своїм життям, щоб урятувати євреїв.

3. Меморіальний музей пам'яті жертв Голокосту у Вашингтоні (США) відкрили в 1993 р. як меморіал мільйонам загиблих у роки Голокосту, а також як державну установу для документації, вивчення та інтерпретації історії злочину.

4. У Лос-Анджелесі (США) розташовані Музей Толерантності й Музей Голокосту. Музей Толерантності було відкрито 1993 р. при Центрі Симона Візенталя, щоб розказати кожному відвідувачеві про дискримінацію окремих груп населення, боротьбу за громадянські права, випадки масового знищення людей за національною ознакою у ХХ столітті.

5. «Топографія терору» – інформаційно-виставковий центр і музей просто неба в Берліні (Німеччина), розміщений на місці колишньої штаб-квартири таємної державної

поліції – гестапо, завданням якого є презентація інформації про становлення і розвиток режиму націонал-соціалістів.

6. Один із найбільших єврейських музеїв у Європі – Єврейський музей у Берліні, відкритий 2001 р. (архітектор – Даниель Лібескінд, американський митець-деконструктивіст).

7. Єврейський музей і центр толерантності в Москві (Російська Федерація), відкритий 2012 р., презентує історію російського єврейства.

8. В Україні в 2012 р. у місті Дніпро відкрили музей «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні», заснований Дніпровською єврейською громадою та Центром «Ткума», який сьогодні вважають одним із найкращих вітчизняних музеїв.

9. У 2007 р. постановою Кабінету Міністрів України було створено Історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр», який у 2010 р. отримав статус національного. У 2010–2012 рр. заповіднику виділили земельні ділянки площею 28 га, було розроблено і затверджено Міністерством культури України План організації території заповідника та Концепцію розвитку.

Додаток № 5

1. Арт Шпігельман, «Маус». Американський художник-аніматор розпитав свого батька про досвід виживання в часи Голокосту – саме ці спогади лягли в основу найвідомішого коміксу про Катастрофу.

2. Іда Фінк, «Збірка часу». Добірка коротких розповідей про життя родин під час Голокосту дає уявлення про виживання, жертв і свідків тих подій у селах окупованої Польщі.

3. Гелен Берр, «Щоденник Гелен Берр». Щоденник розпочинається 7 квітня 1942 р., коли авторці був 21 рік і вона була студенткою Сорбонни.

4. Чіл Райхман, «Останній єврей Треблінки». Документальне свідчення жахів, тортур і незвичайних масштабів винищення цілої нації. Райхман спершу написав свою книжку на їдиш. Він став одним із небагатьох в'язнів концентраційного табору Треблінка, яким удалося уникнути смерті там, де гинули тисячі.

5. Тадеуш Боровскі, «Ходіть до газу, пані та панове». Колекція коротких історій про виживання євреїв, назва якої може видатися дивною тому, хто не знає історії автора: його дівчина Марія потрапила до концентраційного табору, тому через любов до неї Боровскі дав себе заарештувати.

6. Кетрін Етвуд, «Жінки-героїні Другої світової». 26 історій сміливиць із Німеччини, Польщі, Франції, Нідерландів, Бельгії, Данії, Великої Британії та США у контексті війни та боротьби різних націй за свою свободу.

7. Дайет Еман, «Те, що ми не могли сказати». Реальні історія кохання та історія Голокосту під однією обкладинкою.

8. Фелікс Вайнберг, «Хлопчик 30529». Спогади автора про Голокост.

9. Рена Корнрайх Гелізен, «Обіцянка Рени: Історія сестер в Аушвіці». Життя жінок у концентраційних таборах очима та вустами тієї, що вижила у пеклі.

Додаток № 6

Уперше 100 робіт з ізраїльського меморіального центру Яд Вашем було продемонстровано на виставці в Німецькому історичному музеї в Берліні. З-поміж 50 художників, роботи яких брали участь у виставці, 24 були вбиті нацистами. Серед жертв – видатний художник Фелікс Нуссбаум, який загинув в Освенцимі в 1944 р. Його знаменита картина

на «Біженець», написана в 1939 р. у Брюсселі, зображує відчай вигнання.

Художниці Неллі Толл і її матері пощастило пережити Голокост завдяки їхнім друзям-християнам у Львові. В той час Толл малювала картини, одна з яких – «Дівчата в полі». 81-річна художниця приїхала зі Сполучених Штатів, де вона нині проживає, на відкриття виставки до Берліна.

У французькому концентраційному таборі в Гюрсі Лео Бройер і Карл Роберт Бодек створили сценічні конструкції для табірної кабаре, вітальні листівки та інші твори мистецтва. 1941 року Бодек депортували до табору Ле-Мілл поблизу Екс-ан-Провансу, потім до Дрансі і згодом до Освенциму, де він загинув у 1942 р.

Бедржих Фрітта очолював відділ у концтаборі Терезієнштадт, який виробляв матеріали офіційної пропаганди, і разом із колегами таємно малював картини, зображуючи жахи нацистських гетто. У 1944 р. їхню підірвану діяльність викрили. Фрітта помер в Освенцимі. Після звільнення Терезієнштадту 200 його робіт були знайдені захованими в стінах і закопаними в землю.

Павел Фантль, лікар за фахом, лікував в'язнів табору від тифу й також був художником у Терезієнштадті. Як і Фрітту, його викрили, піддали тортурам і відправили до Освенциму. У січні 1945 року його розстріляли. Близько 80 його малюнків були таємно винесені з Терезієнштадту.

Представляючи виставку, організатори процитували письменницю Маргарете Шмаль Вольф: «Однак моя душа вільна». Як зауважив куратор експозиції Вальтер Шмерлінг, ці люди продовжують жити в своєму мистецтві, там можна знайти їхні душі, а їхній дух замордувати не вдалося. Ці картини, на думку Шмерлінга, є «болісною спадщиною» і завжди вимагатимуть від нас відповіді на запитання, як таке могло статися.

Додаток № 7

5 листопада 1941 р. відбувся перший злочин окупаційної влади в Очакові – масове знищення євреїв уночі. Розстріл відбувався за участю німецької зондеркоманди поліцейських, але не місцевих, тому що місцеву поліцію ще не

було сформовано. Павло Микитович Шпильовий розповів, що дорослих розстрілювали, поставивши над ямою. Підводили партіями по 10–15 осіб і стріляли в потилицю. Раптом із наговпу до німецького офіцера підійшов старий, геть сивий єврей і почав щось швидко щось йому говорити. Німець уважно слухав, а потім спокійно дістав пістолет і вистрілював у старого.

Дітей не розстрілювали, їх направляли до чоловіка в білому лікарському халаті, який сидів над проваллям (колишній протитанковий рів). Він підносив, по черзі, до обличчя малечі дерев'яну палку з ганчір'ям, просякнутим отруйною сумішшю. Після першого подиху діти неприємні й падали до рову. За день рівчак, набитий жертвами екзекуції, засипали бульдозером. Із 500 закатованих в одну ніч лише чудом уцілів хлопчина, якого накрили тіла загиблих. Йому вдалося вибратися з рову й сховатися в сусідів, які згодом переправили його в село до родичів. На жаль, до цього часу точне місце розстрілу не встановлено.

Наступне масове вбивство сталося через півроку в центрі Очакова, навпроти колишньої румунської «сигуранци». Румунські кати серед білого дня, на очах у містян стратили понад 10 єврейських дітей (про це розповіла свідок тих подій Євдокія Пилипівна Гурська).

Людська природа дуже дивна. Іноді велике та страшне уживаються в людині разом, як життя та смерть. Арешти очаківських євреїв, які переховувалися від реєстрації, проводила місцева поліція за доносами міських жителів, які отримували за це матеріальну винагороду. Один із таких доносів передали особисто заступникові шефа міської поліції. Той пішов арештовувати «уклоніста» – єврейського хлопчика чотирьох років. Затриманого, який переховувався в холодному сараї й ослаб від голоду та спраги, він... забрав до себе додому. Потім «винагородив» донощика – заарештував за неправдиві свідчення. Чинивник румунської поліції переховував малого до визволення міста радянськими військами. Доля заступника шефа поліції невідома, а хлопчик вижив, і уже дорослим виїхав до Ізраїлю.

*Оксана Вишинська,
вчителька історії, м. Очаків, Миколаївська область*

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

9 грудня – Міжнародний день пам'яті жертв злочинів геноциду
10 грудня – Міжнародний день прав людини

КНИЖКОВА ВИСТАВКА «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ І ПРАВА ЛЮДИНИ»

Бібліотека ліцею «Ерудит» тісно співпрацює з учителем історії Анною Володимирівною Сизовою. Вона неодноразово надавала можливість скористатися книжками, отриманими як подарунок за участь у різноманітних проектах і конкурсах. Саме завдяки цій співпраці стало можливо організувати книжкову виставку «Історія Голокосту і права людини».

9 грудня – Міжнародний день пам'яті жертв злочинів геноциду. 10 грудня – Міжнародний день прав людини. Ці дві дати пов'язані між собою.

Міжнародний день пам'яті жертв злочинів геноциду було започатковано у вересні 2005 р. резолюцією Генасамблеї ООН. Цю дату вибрано не випадково: саме 9 грудня

АНОНСИ НОВИХ ПРОЄКТІВ

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОЄКТУ «МЕРЕЖА ПАМ'ЯТІ»

- Під час заходу було представлено такі напрями:
- про проєкт «Мережа пам'яті» та його зміни з початком війни;
 - про динаміку сприйняття тематики проєкту;

- про підтримку спільнот як ключ до збереження пам'яті про Голокост в Україні;
 - про мотивацію учасників проєкту, місцевих агентів пам'яті, до роботи з місцями пам'яті та вшанування жертв Голокосту на локальному рівні;
 - про поступове відновлення практики проведення пам'ятних церемоній і становлення нових практик пам'яті, навіть під час повномасштабної війни в Україні.
- Ведучими зустрічі були Віталій Бобров, координатор освітньої складової проєкту, тренер, співробітник Українського центру вивчення історії Голокосту.

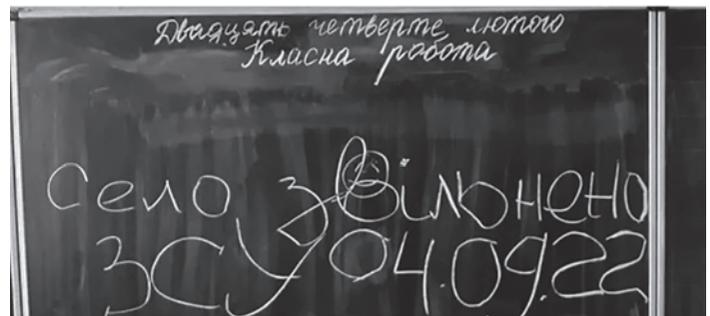

Джерело: https://www.holocaust.kiev.ua/News/details/projmerj_2022

ЗБІР СВДЧЕНЬ ОСВІТЯН ПРО РОСІЙСЬКУ АГРЕСІЮ І ВІЙНУ В УКРАЇНІ

Від початку повномасштабного вторгнення росії Український центр вивчення історії Голокосту намагається продовжувати свою освітню діяльність, а також підтримує наших колег освітян з різних куточків України. Наш простір наповнився численними історіями про той новий нелегкий досвід, який доводиться проживати нам усім. Ми не могли залишитися осторонь цих історій і тому з вересня розпочали новий проєкт зі збирання свідчень українських учителів і викладачів університетів, випускників програм і проєктів УЦВІГ про теперішню російсько-українську війну. Цей проєкт ми реалізуємо за підтримки програми Documenting Ukraine від Institut für die Wissenschaften vom Menschen (Відень, Австрія).

Нашою метою є зафіксувати особисті свідчення про пережиті події від 24 лютого 2022 р.: як для українських освітян почалась війна, як вони почувались, які інструкції як учителі вони отримали й чи отримали, які дилеми вони мусли вирішувати, як співвідносилось їхнє особисте та професійне, які події (евакуація, переховування, проходження фільтрації, окупація тощо) вони пережили. А також як саме сучасний пережитий досвід освітян та їхніх учнів вплинув на вивчення та сприйняття деяких тем з історії, творів літератури, особливо тих, що стосуються Другої світової війни, війни і геноцидів загалом. Наразі ми записали сім інтерв'ю про різний досвід: від проживання в

Зі сторінки Головнокомандувача ЗСУ

тилу до затримання загарбниками та проходження допитів. Важливою умовою проєкту є збереження анонімності наших оповідачів і оповідачок із міркувань поваги до їхнього особистого життя та безпеки. Також, насамперед через безпекові питання, ми не збираємо інтерв'ю у тих колег, хто зараз проживає на тимчасово окупованих територіях. Матеріали проєкту поки що недоступні для дослідників, але з часом ми напрацюємо політику їхнього використання. Ми щиро вдячні усім нашим оповідачам та оповідачкам за їхні історії та мужність ділитись пережитим і продовжуємо наш проєкт.

Інформація УЦВІГ

IN MEMORIAM

ОЛЕКСАНДР ПРОХНІЦЬКИЙ (02.12.1986 - 01.10.2022)

З Олександром Прохніцьким, учителем історії Малиницької школи (Хмельницька область), я познайомився восени 2017 року на одному з проєктів, організованих Українським центром вивчення історії Голокосту. З того

часу ми постійно були на зв'язку, ділилися враженнями від нових видань УЦВІГ, планували участь у різноманітних проєктах Центру та вітали друг друга з перемогами на конкурсах.

Коли Олександр створив громадську організацію «Асоціація вчителів суспільних і гуманітарних дисциплін Хмельниччини», допомагав йому з порадами та розвитком. Коли у 2018 р. розпочав свою роботу проєкт «НепрОСТі листи», Олександр одним із перших запропонував свою допомогу в поширенні проєкту на Хмельниччину. Він особисто виявив

бажання вивчати листи остарбайтерів в обласному архіві. Планували спільні заходи на 2022 рік. Але...

Ще тіснішим наше спілкування стало 24 лютого 2022 р., після початку повномасштабної російської агресії. Олександр із першої хвилини розпочав волонтерську діяльність. Зустрічав переселенців із Київщини та підшукував їм житло на Хмельниччині. Він особисто у себе вдома прийняв переселенців із Бородянки. На моє прохання підшукав помешкання двом родинам із Макарівщини.

Крім того, Олександр був на постійному зв'язку з земляками на передовій. Він отримував від них прохання щодо придбання речей, збирав кошти і передавав усе необхідне.

У вересні 2022 р., зібравши кошти та придбавши чергову партію волонтерської допомоги, Олександр особисто повіз її на Херсонщину до військовослужбовців. Та й залишився там.

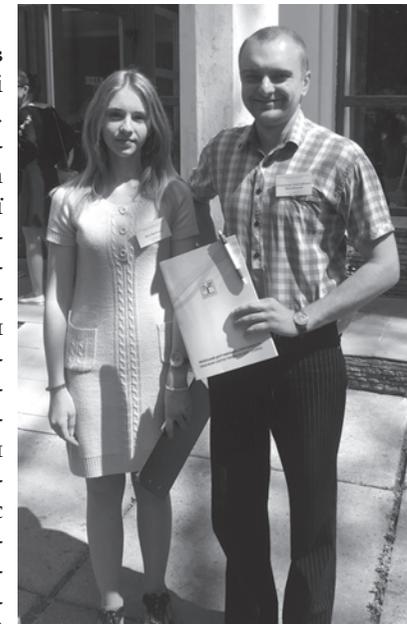
На війну він пішов свідомо. Залишившись у лавах Збройних сил України, Олександр свої дії пояснював так: «А що я потім скажу синові? Що переховувався?». Він пішов туди заради сина. І загинув заради його мирного життя.

Поліг Олександр Прохніцький 1 жовтня 2022 р. **Тепер йому завжди буде 35...** Вдома у Героя залишилися дружина й син-першокласник.

Поховали Олександра в Хмельницькому на Алеї Слави. Слава Героям.

*Віталій Гедзь, кандидат історичних наук,
директор Макарівського краєзнавчого музею,
м. Макарів, Київська область*

«В бою за волю пішов в далечінь, За правду і долю нових поколінь...». За кожного з нас 1 жовтня 2022 р. загинув на фронті учитель історії Олександр Прохніцький. Веселий, життєрадісний, із великою жагою до життя, бажанням пізнавати світ, допомагати людям, навчати молодь – таким запам'ятався Сашко. Разом ми готували учнів до захисту робіт на конкурс «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського (де ми і познайомились у 2017 р.), у 2018 ми реалізували успішний проєкт «Вебквест “Голодомор 1932–1933 рр. – геноцид Українського народу в приватних історіях і просторі культури на Хмельниччині та Миколаївщині”», з яким здобули перемогу на Міжнародному конкурсі ім. В. Маняка та Л. Коваленко. Маючи ще багато освітянських планів і задумів, Олександр змушений був тимчасово припинити роботу у Малиницькому НВК і поїхати на заробітки до Чехії, щоб мати більше можливостей допомагати волонтерам ЗСУ. Після повномасштабного вторгнення рф в Україну Олександр повернувся додому й сам активно долучився до волонтерської діяльності хмельницької компанії «Пам'ять Нації», а потім пішов на фронт, щоб бути гідним прикладом для синопка-першокласника Назарчика. Сашко міг би прожити довге і щасливе життя, але віддав його за нас. Поховали Героя на Алеї Слави у м. Хмельницькому. Дякуємо тобі, Олександрє! Вічна тобі пам'ять! Низький уклін матері Героя! Щірі співчуття родині та близьким.

*Анна Сизова, вчителька історії,
м. Первомайськ, Миколаївська область*

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. Круглий стіл, присвячений Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту.
2. Методичні розробки.

3. Новини бібліотеки Центру.
4. Нові видання Центру.
5. Оголошення.

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kiev.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Редакційна колегія:
Любов Кремінець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова